

Könyvekről

szen a tesztben csak 3 item tartozott a leírás típusba.) Ugyanakkor megfontolandó a végkonklúziójuk: „...a tanulók biológia tudása (úgy tűnik) nem az iskolai biológiatanítástól, de még csak nem is a köznapi élet tapasztalataitól, hanem a verbális képességektől függ.” (133 o.) Ez lehetne a verbalizmusba fúló iskola kritikája is.

Takács Viola hasznos és érdekes könyvet írt. Nem könnyű nyári olvasmány, de mégis megéri a fáradságot. A könyv szerzőjének nem minden megállapításával kell egyetértünk, de ugyanakkor jogos a felhívás az elgondolkodásra. Talán lehetett volna egyszerűbben és körültekintőbben írni, de az üzenet így is eljut azokhoz akiket ez a téma izgat és érdekel. Főleg a didaktika és a kutatómódszertan iránt érdeklődő tanároknak, kutatóknak és doktorandusz hallgatóknak ajánljuk. És kívánjuk, hogy a szerző rövidesen újabb kötettel lépjen meg bennünket.

Irodalom

Andor Csaba, Joó András, Mérő László (1997): Galois Lattices. In: John P. Keeves (szerk.): *Educational Research, Methodology, and Measurement. An International Handbook*. 2. kiad. Pergamon. 543–549. o.

Csapó Benő (1998, szerk.): *Az iskolai tudás*. Osiris, Budapest.

Csapó Benő (2000): A tantárgyakkal kapcsolatos attitűdök összefüggései. *Magyar Pedagógia*, **100**. 3. sz. 343–366.

Kádárné Fülöp Judit (1985): *Elméleti modellek alkalmazása a szövegértés tényezőinek értelmezésében*. Kandidátusi disszertáció (kézirat).

Nemes Ferenc (1987): Pedagógiai felmérési rendszer Zala megyében, 1972–1987. Módszertani füzetek pedagógiai vezetőknek. Veszprém Megyei Pedagógiai Intézet.

Orosz Sándor (1986): A megyei tudásszint-vizsgálatokról. Veszprém Megyei Pedagógiai Intézet.

Takács Viola (2000): *A Galois-gráfok pedagógiai alkalmazása*. Iskolakultúra, Pécs. 197.

Takács Viola (2003): *Baranya megyei tanulók tudásstruktúrái*. Iskolakultúra, Pécs.

Báthory Zoltán

Nagy Péter Tibor: Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon.

Budapest, Új Mandátum könyvkiadó, 2000

Nagy Péter Tibor – előszava szerint – nem monográfiának, hanem tanulmánygyűjteménynek szánta a kötetet. A tanulmányok ugyanakkor olyan módon egészítik ki, illetve olyan szisztematikusan követik egymást, hogy bátran akár monográfiaként is olvasható lenne a könyv. E monográfia a szélesebb értelemben vett egyház és az állami oktatáspolitikai történetét dolgozza fel. „Szélesebb értelemben vett egyház” – írtam, mert *Nagy Péter Tibor* e könyvben is alkalmazta azt a szakmai álláspontját, hogy az egyház nem pusztán a papok szervezete, hanem az egyházakhoz kisebb-nagyobb mértékben hozzátartozó, többé-kevésbé az egyes egyházak tanításait követő hívők összessége is. Ennek következtében az egyes felekezeti csoportok iskolába járása, iskolázottsága ugyanúgy tárgya e kötetnek, mint az egyházak iskola- és hittanszervező tevékenysége, illetve az állami oktatáspolitikára, tantervpolitikára gyakorolt hatása.

Ennek jegyében a kötet részletes adatokat tartalmaz az egyes felekezeti aggregátumok iskolázottságáról. Mivel mindkét szerző ugyanazokra a népszámlálási adatokra támaszkodik, az egyes aggregátumok iskolázottsági sorrendjéről *Nagy Péter Tibornál* ugyanazt olvashatjuk, amit *Karády Viktortól* már tudunk. *Nagy Péter Tibor* sajátos elemzési módszerei ugyanakkor új eredményekkel gazdagítják ismereteinket. Ezek egyike az úgynevezett „rejtett diakronitás”, azaz az egyes korcsoportok iskolázottságának elemzése, amely olyan időszakok középiskolai beiskolázását, illetve érettségiztetését teszi becsülhetővé, amikor a középiskolai végzettséget a népszámlálások még nem regisztrálták. A korcsoportok iskolázottságának összevetésével az apák és gyermekek nemzedéke is összehasonlíthatóvá válik. Ez végső soron az esélyhátrányok leküzdésének *ütemét* mutatja, s bizonyítja, hogy a hátrányos helyzetben lévő felekezeti/anyanyelvi csoportok analfabetizációs mutatói nem egyszerűen *gyorsabban* csökkennek, mint az *átlag*, de e csökkenés üteme az egyes felekezeteken *belül* még *gyorsul* is. Ebből az következik, hogy az írni-olvasni tudás esélyei szempontjából a dualizmuskori oktatásügy – a közhiedelemmel ellentétben – például a leghátrányosabb helyzetű görögkeletieknek (románoknak, szerbeknek) kifejezetten előnyös volt. (A románok, szerbek esélyhátránya a *középfokon is csökken*.) Nagy Péter Tibor érvelése szerint a románokra, szerbekre hátrányos dualizmuskori oktatás toposza éppolyan, mint a magyarokra hátrányos jozefinista politika toposza: nem más takar ez a vélemény, mint az iskolafenntartó *egyházak* érdekeinek védelmét – jelen esetben a nemzetiséghez, felekezethez tartozó *egyének* érdekeivel szemben is.

Az esélyhátrányok mások által bemutatott nyers adatai általában arról informálnak, hogy országosan vagy regionálisan mekkora a nemzetiségek írástudatlansági vagy iskolázottsági hátránya a magyarokkal szemben. *Nagy Péter Tibor* ezt a térképet statikusnak tartja, így nem metszetet, hanem folyamatot kíván bemutatni. Ennek eszköze nála a regionális adatok elemzése olyan sajátos mutatók segítségével, mint a magyarok „alfabetizációs” fölényének és tankötelezettség-teljesítési fölényének egymáshoz viszonyított *különbsége*, amely az esélyhátrányok leküzdéséről informál.

Az alsóközépfokú iskolázottság és a felsőközépfokú iskolázottság aránya a zsidók és az evangélikusok esetében egyértelműen piramismodellt mutat. Ez széles polgárosodásra utal. A görögkeletiek esetében az „oszlop-modell” a tanítói-papi réteg viszonylag magas, a kispolgári réteg viszonylag alacsony arányát mutatja. Ez az ábrázolás az említett korcsoportos megközelítés révén többdimenzióssá válik, sőt e vonatkozásban ha nem is részleteződik, de feltűnik a regionális megközelítés lehetősége is.

A szerző részletesen bemutatja az egyházak és az állam viszonyát a népiskola- és a középiskolapolitikában. E két fejezetben eltérőek a hangsúlyok. A népiskola-politika legfontosabb kérdése számára a tanügyigazgatási egyensúlyrendszer, illetve olyan alapvető alkotmányjogi fogalmak jelenléte és kapcsolata az oktatáspolitikai területén, mint a tanzabadság és tankötelezettség, vallásszabadság és főkegyúri jog, az alapvető hatalmi ágak viszonyának hatása az állam-egyház-oktatás viszonyra. Természetesen külön elemzi a szerző az egyház szerepét a felekezeti iskolák és külön a nem felekezeti iskolák irányításában. E fejezetben nincsen szó a népoktatás tartalmi, tantervi kérdéseiről, illetve az iskolai nevelés (állampolgárnevelés, erkölcsstan) vallási meghatározottságának mértékéről és módjairól. Ezt a hiányt egy majdan megírandó monográfiának ki kellene küszöbölnie.

A középiskolai fejezet ezzel szemben kiegyensúlyozottan foglalkozik a tanügyigazgatás, az iskolafenntartás, a tantervpolitika, sőt, a tanításmódszertan állam-egyház viszonyt, illetve szekularizációt érintő kérdéseivel. Arról is részletes elemzés olvasható, hogy az új iskolatípusok (érettségit adó reáliskola, görög nélküli gimnázium, polgári iskola, felső kereskedelmi iskola) súlyának növekedése a „középfokú” végzettséggel rendelkezők körében megnöveli a nem egyházi iskolába jártak arányát.

A fejezetek sorrendjének logikája, hogy az analfabetizmus leküzdését és a középiskolázottság megszerzését leíró oktatásszociológiai-társadalomtörténeti fejezetet magának a népiskolának és középiskolának oktatáspolitikai-neveléstörténeti szempontú leírása követi. Ebből a logikából némileg kilóg, hogy a nemzetiségi kérdés és az egyházpolitika összefüggéséről külön is értekezik a szerző. Ez azonban valószínűleg elkerülhetetlen, hiszen a görögkeleti egyházakhoz fűződő viszonyt alapvetően a nemzetiségi konfliktus határozza meg, ami az egyház-állam kapcsolat fő kérdéseitől független.

A Horthy-korszakról egy empirikus és egy politikátörténeti fejezet szól, ezek azonban nem hasonlatosak a dualizmuskoriakhoz. A politikátörténeti fejezet fő kérdései immár az állami és az egyházi ideológia összefonódása az iskolai nevelésben, valamint az egyházak iskolafenntartó tevékenységének finanszírozhatatlansága. Így kapcsolódnak össze olyan – a történetírásban hagyományosan külön kezelt – problémák, mint a kereszténynemzeti eszmeiség, az egyházak és a politikai elit összefonódása, illetve a változás a tanügyigazgatásban. A könyv címe erre a legutóbbi változásra utal: az önfenntartásra egyre képtelenebb, de iskolarendszerük méreteinek csökkentésére sem kész egyházak mindinkább az állami oktatáspolitikai *járszalagjára* kerülnek. Így az egyházak az oktatáspolitikai *arénában* egyre kevésbé képesek az expandálódó tanügyigazgatással szembeni küzdelemre.

Az empirikus fejezet nem a felekezeti alul/felülreprezentáció elemzését folytatja, hanem a szekularizáció és vallásos nevelés problematikáját elemzi. Noha a korszak kereszténynek vallotta önmagát, és az iskolai vallásos nevelést minden tekintetben elmélyítette, a szekularizált nevelés jegyeit mégis megtalálja a szerző: a szülők közötti vegyesházasság, a születésszabályozás, a válás, az egyházközségi tagság, a templomjárás gyakoriság, illetve a „vallásos neveltetés” hiánya – utóbbi persze csak az akkori gyerekek mából visszatekintő emlékei alapján.

A koalíciós korszak oktatáspolitikai elemzése után az ötvenes évek hittanügyének részben politikátörténeti elemzésen, részben empirikus elemzésen alapuló leírása következik. E tanulmányok műfaji újdonsága az oktatáspolitikai szövegek „hermeneutikai” elemzése, azaz a manifeszt vagy potenciális érdekcsoportok beazonosítása az egyes szövegrészek mögött. Ilyen elemzett szöveg például az iskolaállamosítás parlamenti vitája vagy az 1950-es egyházakról szóló párthatározat. A hermeneutikai elemzésből az ún. „dogmatikus”, „ideológiavezérelt” párthatározatokról szóló toposzok cáfolata, s az egyértelműen „hatalmi érdekevezérelt” politikai diktatúra létének bizonyítása bontakozik ki.

A szerző tézise szerint a Kádár-korszak különféle politikai mozgásainak különbözőképpen kellett volna hatniuk az iskolai hitoktatás arányának változására. Az egyházpolitika, a „világnézet-politika”, az oktatáspolitikai tendenciáinak (a csökkenő represszió révén) a hittanoktatás arányának növekedéséhez kellett volna vezetniük. Annak, hogy a hitoktatásra járók aránya mégis csökkent, az az oka, hogy a mintaadó értelmiség és az új közép osztályok a politikai hatalomtól való függetlenedésüket a fogyasztói társadalom felé fordulásban, illetve a modern nyugati szellemi termékek fogyasztásában élték ki, s erre a jelenségre az egyházaknak semmilyen válaszuk nem volt. A szekularizációt a templomjáró szülők arányának rohamos csökkenésével is bizonyítja a szerző.

A kilencvenes évek három nemzedékének vallásosságáról szóló tanulmány azért illik jól bele egy történeti jellegű kötetbe, mert a három nemzedék vallásossága, illetve az egyes egyházi aktivitásokhoz való viszonya jól érzékelhetően kapcsolatban áll a szocializációjuk időpontjával. Az első nemzedék a még kötelező hittanra járókat, a második nemzedék a stabil szocializmus évtizedei alatt szocializálódottakat, a harmadik nemzedék a válásban lévő, ideológiai arculatát vesztő késő Kádár-korszakban felnövekedetteket jelenti.

A kötet zárótanulmányai leírják az 1990–1994-es időszak két oktatáspolitikai alapfolyamatát, az egyházi iskolák újraindításával, illetve az iskolai hittannal kapcsolatos küzdelmeket. Ezek az írások kifejezetten politikátörténeti szemléletűek, sajtó- és dokumentumelemzéseket tartalmaznak.

Természetesen a kötet egy része olyan tanulmányokon, írásokon alapul, amelyeket a szerző már különböző helyeken publikált. Minthogy azonban minden tanulmány alaposan átdolgozott, a könyv azok számára is eredetinek tűnik, akik az elmúlt évek történeti, politikai és pedagógiai folyóiratait szorgalmasan olvasták.

A 2001 április 4-i állam-egyház-oktatás témakörben megrendezett tudományos konferencián *Forray R. Katalin* a kötet tudomány módszertani újdonságairól szólt, *Karády Viktor* a történetstatisztikai források újjáéledésének fontos dokumentumaként üdvözölte a művet, *Tomka Miklós* pedig az elmúlt évtized vallásszociológiai irodalmának legjelentősebb alkotásának nevezte a kötetet, az egyidőben kiadott – szintén *Nagy Péter Tibor* által szerkesztett – *Oktatáspolitikai és vallásszabadság* című tanulmánygyűjteménnyel együtt.

A mű értékéről összességében magam is osztom e véleményeket.

Szabó Lajos